

ISLAMIC ECONOMICS AT THE DAWN OF THE TRANSFORMATION OF THE CAPITALIST ECONOMIC SYSTEM

CEM KORKUT

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
Mail: ckorkut@ybu.edu.tr.

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1104-5330>

ABSTRACT

The rapid technological change in the world, the transformation of the financial system that is increasingly digitalized with the possibilities of technology, economic crises as a result of the disconnection between the real sector and the financial sector, and ultimately, the recent pandemic changes the outlook of the humanity on the global economic order. Humanity needs a humanitarian economic and financial system which provides just economic distribution and gives priority to human needs. Although this quest has led to the emergence of different economic sects in history, a system that can provide the happiness and prosperity sought by humanity has not been established so far. As a result of this, the capitalist economic system has declared that it has no alternative on earth. But humanity is not completely helpless. Islamic economics offers a humanitarian alternative to the established capitalist economic system, which sees the human being as a value, not as a resource, and that seeks to present blessings to the service of humanity by processing the opportunities that are favored to humanity in the world without leaving it inactive. Islamic economics promises a decent income distribution and a decent consumption against the unlimited desires of mankind and the inexhaustible appetite for profit with its moral codes, orders, and prohibitions. Although the applicability and realism of these promises are frequently questioned, the civilizations established by Muslims throughout history are the most important indicators of the success of Islamic economics. In this study, while addressing the economic and social problems caused by the capitalist economic system, the solutions offered by the principles and features of Islamic economics for these problems are examined comparatively.

Keywords: Islamic economics, Islamic finance, humanitarian finance, transformation of capitalism

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 19.07.2020
Kabul Tarihi: 04.09.2020
Yayın Tarihi: 15.11.2020
Yayın Sezonu: Temmuz - Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

KORKUT Cem (2020). "Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslâm İktisadı", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, sayfa aralığı: 212 | 243

muhafazakârdüşünce • yıl:16 - sayı:59 • temmuz-aralık 2020

KAPİTALİST İKTİSAT SİSTEMİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜN ŞAFAĞINDA İSLÂM İKTİSADI*

CEM KORKUT

Öz

Tüm dünyada hızına yetişilemeyen teknolojik değişim, teknolojinin imkânları ile giderek dijitalleşen finans sisteminin dönüşümü, reel sektör ve finans sektörü arasındaki bağın kopması neticesinde yaşanan ekonomik krizler ve en nihayetinde insanlığın yaşadığı son salgın, küresel iktisat nizamına olan bakışı değiştiriyor. İnsanlık, adil gelir dağılımının sağlandığı ve insani ihtiyaçların öncelikle karşılandığı insani bir iktisat ve finans sistemine ihtiyaç duyuyor. Bu arayış tarihte farklı iktisadi mezheplerin doğmasını sağlamış olmasına rağmen şu ana dek insanlığın aradığı mutluluk ve refahı sağlayabilen bir sistem kurulmuş değil. Bunun neticesinde Kapitalist iktisat sistemi tüm dünyada alternatifsizliğini ilan etmiş durumdadır. Fakat insanlık tamamen çaresiz değil. İnsanı kaynak olarak değil kıymet olarak gören ve dünya üzerinde insanlığa lütfedilen imkânları âtil bırakmadan işleyerek yine insanlığın hizmetine sunulmasını öngören İslâm iktisadı yerleşik kapitalist iktisat sistemine insanî alternatifini sunuyor. Ahlakî kodları, emirleri ve yasakları ile İslâm iktisadı, insanlığın sınırsız arzularına ve tükenmek bilmeyen kâr iştahına karşı itidalli bir tüketim ile adil bir gelir dağılımını vaat ediyor. Bu vaatlerin uygulanabilirliği ve gerçekçiliği sık sık sorgulansa da Müslümanların tarih boyunca kurmuş olduğu medeniyetler İslâm iktisadının başarısının en önemli göstergesidir. Bu çalışmada Kapitalist iktisat sisteminin yol açtığı ekonomik ve toplumsal sorunlara değinilirken İslâm iktisadının ilkeleri ve özelliklerinin bu sorunlar için sunduğu çözümler karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm iktisadı, İslâmî finans, insani finans, kapitalizmin dönüşümü

* Bu makale büyük ölçüde, Dr. Cem Korkut tarafından 2018 yılında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı anabilim dalında tamamlanan ve Prof. Dr. Mehmet Bulut'un danışmanlığında yürütülen "İslâm ekonomisinde sermaye oluşumu, birikimi ve yapısı: Fon biriktirmede Türkiye için model ve politika önerileri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

İnsanlar tarih boyunca ihtiyaçlarını karşılayarak hayatta kalmak için yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemler toplumların gelişmesi, ihtiyaçların çeşitlenmesi, iş bölümü ve dağıtım gibi birçok değişken ile iktisadi sistemlerin temelini oluşturmuştur. İş bölümünü kimin organize edeceği, üretim ve dağıtım aşamalarını hangi gücün (toplum, özel sektör, devlet) yapacağı iktisadi sistemlerin ayrıştırıcı yönü olmuştur. Özellikle insanların topluluk halinde yaşamaya başlamalarından sonra yapılacak iş bölümü ve elde edilen ürünlerin nasıl dağıtılacağına yönelik tartışmalar ilk çağlardaki medeniyetlerden günümüze tartışlagelmiştir. İlk çağlarda devletin müdahaleci rolü sermaye ve servetin nerelere yönlendirildiğinde ve kimlerde toplandığında belirleyicidir. Yine gerek ilk çağlarda gerekse de orta çağda düşünürler iktisadi konuları ahlâk temelli ele almıştır. Örneğin, insanların hırsları ve kazanma arzularına yönelik eleştiriler yönelten Platon (Eflatun), kişilerin altın ve gümüş sahibi olmalarına karşı çıkmıştır. Günümüzde ise dünyada hâkim olan iktisadi fikirlerin temeli orta çağdaki iktisadi dönüşümlerde atılmıştır. Bu iktisadi ekollerin geliştiği coğrafya ise Avrupa'dır. Dolayısı ile Avrupa'da gelişen Merkantilizm, Fizyokrazi ile Kapitalizm kadar yine Avrupa içerisinde yükselen eleştirel iktisadi sistem olan Sosyalizmi iyi irdelemek gerekir.

Gerçek Bir Salgın: Merkantilizmden Kapitalizme

İtalyanca mercante yani tüccar kelimesinden türeyen Merkantilizme adını veren Adam Smith'tir. Milletlerin Zenginliği adlı eserinde Smith, Kapitalizmin öncülü olan Merkantil Sistem olarak bahsettiği Merkantilizmin eksiklerinden bahsetmiştir (Ersoy, 2012: 130). Bu sebeple Batılı kaynaklarda modern iktisadın babası olarak görülen Adam Smith, Merkantilizme ilk eleştiri getiren düşünürlerden birisidir. Milliyetçi bir yapısı olan Merkantilizmde temel anlayış ülkelerin gücünün hazinelerindeki altın ve gümüş miktarına dayalı olduğudur. Merkantilizm 15. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkili olmuştur. Özellikle Osmanlıların fetihleri ile kadim ticaret yollarını ele geçirmesi Avrupalıları yeni ticaret yolları bulmaya zorlamıştır. Bu sayede Avrupalılar yeni ticaret yolları keşfetmiş ve yeni pazarlar ile tanışmıştır. Ticaretin artması bu ticaretten sağlanan servetin hızla artmasını sağlamıştır. Bu döneme ait ilk yazılı kaynak 1613 yılında Antonio Serra tarafından kaleme alınan Maden Kaynağına Sahip Olmayan Ülkelerde Altın ve Gümüşü Bollandıran Nedenler Üzerine Kısa Bir İnceleme adlı risaledir. Bu çalışmada ülkelerin buldukları değerli madenler ile zengin olabilecekleri anlatılmıştır. Bu durumun ise ancak ihracatı artırmakla ve

ithalatı azaltmakla mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Orta çağda oldukça mali sıkıntılar çeken ve Osmanlıların fetihleri ile tarih sahnesinde önemli bir konum almasıyla ellerindeki diğer gelir kaynaklarını da yitiren Avrupa'da coğrafi keşiflerle birden bollaşan altın ve gümüş zenginliğin ölçütü olarak tanımlanmış ve ana kıtada bu değerli madenlerin toplanmasıyla da sermaye birikimi ve bunun yanında üretim fazlası oluşmaya başlamıştır (Serra, 2011). Merkantilist dönem Batı'nın dünyanın geri kalanı ile arasındaki gelişmişlik farkının temellerinin atıldığı dönemdir.

Merkantilist dönemde ticaretin ekonomide aldığı payın Avrupa'da büyük ölçüde artması ile tüccarların toplum içerisindeki rolü ve önemi artmış, yeni bir sınıf oluşmuştur. Ticaret yapmak için paranın gerekliliği paranın önemini de bu dönemde artırmıştır. Ülkeler arası ticaret gelişmiş ve uluslararası ticaretin temel ilkeleri bu dönemde tartışılmıştır. Paranın yani servetin artması ve birikmesi, bankacılık ve finans konusunda gelişmelere sebep olmuştur. Faiz uygulamaları, ilk bankacılık ve finansman kurumları, ticari ortaklıklar ve sigortacılık iktisadi hayata girmiş ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Yeni tüccar sınıfın kendini güvende hissetmek için güvenli bir ortam ve düzenli işleyen bir hukuk (ticaret hukuku) sistemine ihtiyaç duyması doğal olarak merkezi bir otorite ile mümkündür. Bu süreçte devletler iyice egemenlik kavramı ve kurumsal açıdan belirginleşmeye başlamış, hukuk sistemi, vergi sistemi, ordu ve iktisadi alanda merkezi yönetimin önemi artmıştır. Devletlerin desteklediği tüccarlar ile yeni yerlerin ve pazarların keşfi sayesinde ulus devletlerin ağırlığı artmıştır. Tüm bu ticari politikaların arkasında ise dünyada diğer ülkelerde bulunan madenlerin kendi ülkelerine transfer edilmesi hedefi yatmaktaydı. Kıymetli madenlerin öneminin arttığı ve daha çok kıymetli madene ulaşmak için sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bu ortamda değerli madenleri kendi ülkelerinde toplayan birtakım devletler zenginleşirken kaynakların sömürüldüğü ülkeler doğrudan fakirleşmiştir. Kaynakların sömürülmediği ülkeler ise zenginleşen ülkeler yanında görece fakir hale gelmiştir. Bu durumu sıfır toplam bir oyuna benzetebiliriz. Sonuç olarak dünyada toplamda bulunan altın, gümüş ve değerli maden miktarı belli, sabit ve sınırlıdır. Bu kaynağın sürekli olarak bir taraftan diğerine aktarılması bir tarafı sürekli fakirleştirecek diğer tarafı ise sürekli zenginleştirecektir. Merkantilizm döneminde ülkeler bu amaç doğrultusunda hareket etmiştir (Bulut, 2000). Bu sebeple dünya ülkeleri arasında adaletsiz bir gelir dağılımı oluşmuştur. Merkantilist dönemde temelleri atılan bu sorun uzun yıllar ülkeler arasındaki çatışmalara sebep olmuştur.

Avrupa’da Merkantilist dönemde izlenen politikalar sayesinde sermaye birikimi oluşması sağlanmıştır. Bu dönemi izleyen Sanayi Devrimi ile de sermaye birikimi artmaya devam etmiştir. Yani ticaretin artışı ile sermaye birikimi olmuş ve bu birikim de sanayileşmenin önünü açmıştır. Merkantilist dönemde tüccar sınıfı üreticiler üzerinde egemen haldedir. Ticari faaliyetleri kamçılayan ise bireylerin kâr ve kazanç elde etme hırsı olmuştur. Merkantilist gelişim sürecine canlılığı ise giderek büyüyen sermaye katmıştır. Devletlerin ve tüccarların birbirlerini geçme çabasıyla servet birikimine yönelmeleri, sermayenin süreç içerisinde belirli gruplarda ve kişilerde toplanmasını sağlamıştır (Hamitoğulları, 1982: 48). Ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı toplum içerisinde ayrı gelirlere sahip şahıslar arasında da sınıflar oluşmasına sebep olmuştur.

Merkantilizm, görüldüğü üzere devletlerin şirketleri desteklediği, ana ülkede değerli madenleri yani servet toplamayı hedefleyen ve bunu da maksimum ihracat minimum ithalat ilkesi ile gerçekleştirmeye çalışan bir dönem ifade etmektedir. Bu dönemde uluslararası ticaret yapan tüccarlar, ulus devleti zengin etme amacı gütmektedir. Merkantilist dönemde, tüccarların giderek zenginleşmesi ve ulus devletlerin güçlenmesinin yanında kıymetli madenleri ülkede toplamak için artan sömürgecilik faaliyetleri dönemin bir özeti. Devletlerin desteği ile coğrafi keşiflerin olması sonrasında artan ticaret ve sermaye birikimi ile hızla zenginleşen tüccarlar bu dönemde devletlere borç verir hale gelmişlerdir. Tüccarların özgürce ticaret yapacakları ortamın sağlanması da güçlü devletler ile mümkün olmuştur. Büyük anonim şirketler bu dönemlerde kurulmuş ve güçlenmiştir. Güçlü devlet ile tüccarların iş birliği sayesinde ileriki dönemlerde dünyada en önemli ekonomik sistem olacak olan kapitalizmin temelleri atılmıştır.

Günümüzün en yaygın ekonomik sistemi olan Kapitalizmin temelini oluşturan Klasik İktisadi Düşüncenin, Adam Smith’in Milletlerin Zenginliği kitabını yayımladığı 1776 ile John Stuart Mill’in Siyasal İktisadın İlkeleri adlı eserini yayımladığı 1843 yılları arasındaki dönemde etkili olduğu söylenebilir (Sayar, 2008). Bu dönemde günümüzü şekillendiren iktisadi anlayışın temelleri atılmıştır.

Adam Smith’in iktisat tarihine ve iktisada en önemli katkılarından bir diğeri de serbest piyasa teorisi üzerinedir. Adam Smith, Görünmez el (invisible hand) kuramını ilk defa 1776 yılında yazmış olduğu Milletlerin Zenginliği adlı kitapta ortaya atmıştır. Bu kitabında insanların kendi çıkarlarını düşünürken izleyecekleri iktisadi faaliyetlerin toplumda genel bir ekonomik denge oluşturacağını iddia etmektedir. “Sizin akşam yemeği beklediğiniz bir kasap yahut fırıncı size iyilik yapmamakta aslında kendi açlarından şahsi çıkarlarını

düşünmektedir” diyen Smith, kendi çıkarını daha iyiye götürmek isteyen bir kişinin topluma önemli bir fayda sağladığını iddia etmekteydi (Smith, 1985; Smith, 2016). Buradan şu sonucun çıkarılması hata olmaz; görünmez el, kendi çıkarlarını gözeten bireylerin ortaya çıkardığı sosyal bir iyileşme durumudur. Örneğin, zengin olmak isteyen ve sermaye birikimi yapmak isteyen bir iş adamının yapacağı üretim yahut ticaret toplumun da faydasına olacaktır. Dolayısı ile kendi çıkarının peşinde koşan bu iş adamı aynı zamanda topluma da fayda sağlayacaktır. Smith’e göre serbest piyasalar, kaynakları en etkin şekilde dağıtan görünmez el ile yönetilmelidir. Fakat görünmez elin piyasada etkin olabilmesi için hiçbir müdahaleye maruz kalmadan tek başına bırakılması gerekiyordu. Bu sebeple Klasiklerin bırakınız yapınlar (laissez-faire) çağrısı üretim ve refahın depolitizasyonu için de bir çağrıdır. Özellikle, Adam Smith’ten sonra insanların eylemleri dikey ve yatay olmak üzere iki ayrı eksende ayrılmaya başlanmıştır. Dikey boyut, güç, otorite, yönetim, manipülasyon ve uyumsuzluk kavramları çevresinde şekillenmektedir. Görüldüğü üzere dikey alan daha çok politika ile ilişkilidir. Yatay eksen ise daha çok refah, özgür seçim, değişim ve denge gibi ekonomik kavramlar ile alakalıdır. Bu önyargılı yaklaşım sonrasında çeşitli sorunlar oluşturmaya başlamıştır. Özellikle politika ve ekonomi arasındaki keskin ayrım bu iki temel ayağı güç ve refah birlikteliği şeklinde bir araya getirmeye çalışan yöneticilerin elinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Nitzan & Bichler, 2000: 67). Bu olumsuz sonuçların etkileri insanların bireysel olarak çıkarlarını gözetmek için yaptıkları eylemlerin makro düzeyde devletler tarafından da yapılmasıyla daha fazla hissedilir olmuştur.

Kişinin kendi çıkarları peşinde koştuğu Kapitalizmde faiz ile elde edilen gelir konusunda herhangi bir kısıt bulunmamaktadır. İlahî dinlerde yasak olan faiz, kapitalizmde sermayenin doğal getirisi olarak görülmüştür. Bunun ötesinde gerek zihin yapısı gerekse de sistemin işleyişi açısından borçlunun değil alacaklının menfaatinin garantiye alındığı bir düzen kurmaya çalışan kapitalizmde en mutlu ve refah sahibi insanlar, servetlerini artırarak biriktirebilen kişilerdir. Borç veren kişinin kazancı Kapitalizmde önceden garanti altına alınmıştır. Sermaye ve serveti nasıl elde ettiğine bakılmaksızın bu serveti elinde tutan kişinin faiz ile getiri elde edebilmesi, bu kişinin emek gücü ile üretime girme motivasyonunu ortadan kaldırmaktadır (İsmail, 1973). Sermaye sahibi bu serveti elinde toprak şeklinde yahut nakit olarak tutabilir. Bu servet toprak ise geliri kira olacaktır. Nakit ise getirisi faizdir. Bu şekilde emeksiz kazanç, ticaret ve üretime yönelim konusunda insanları cesaretlendirmemiş, sermayenin geliri olan faiz gelirine yönelmelerini sağlamıştır. Bunun neticesinde üretim ve istihdam azalmıştır. Az sayıda üretim nihai tüketicilere istenilen kalitede olmayan ve fiyatı yüksek ürünler olarak geri dönmüştür.

Kapitalizm tarihsel bir toplumsal sistemdir (Wallerstein, 2016: 15). Yani Kapitalizmin gelişimi tarihsel bir olgudur ve bu süreç içerisinde Kapitalizmin gelişmesiyle toplumsal dönüşümler de meydana gelmiştir. Sombart, Kapitalizmi geliştirici yenilikler rejimi olarak tanımlamıştır. Kapitalizmin sağladığı sermaye birikimi ortamı özellikle Batı'da iktisadi ve sosyal hayatı büyük ölçüde değiştirmiştir. Kapitalizmin 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar sağlamış olduğu maddi büyüme önceki dönemlerin çok üzerindedir. Örneğin bu dönemde 18. yüzyılın başlarında dünya nüfusunun yüzde 10'u kapitalist ülkelerde yaşıyorken yüzyıl sonunda bu oran yüzde 30'a çıkmıştır (Hamitoğulları, 1982: 188–189). Gerek göç gerekse bu bölgedeki nüfus yoğunluğunun getirmiş olduğu doğurganlık bu hususta başlıca sebepler olarak görülebilir. Bu hızlı kentleşme ve nüfus artışı toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Buna rağmen üretim rekabeti ve servet yarışı hız kesmemiştir. Günümüze geldiğimizde ise Merkantilist dönemde bireyler arası rekabetten ülkeler arası rekabete dönen sistem, şimdi sektörler arasında rekabete evrilmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra hâkim güç olan üretim sektörü günümüzde geri plana düşmüş ve finans sistemini kontrol edebilenler dünyada politika belirleyici konuma gelmiştir. Kapitalizmin geldiği son süreçte görüldüğü üzere sermayeler arası rekabet artmıştır. Parasal sermaye ile üretken sermaye arasındaki çatışmalar görünür hale gelmiştir. Örneğin parasal sermaye yüksek faiz ile borç vermek ister iken üretken sermaye daha düşük borçlanma oranı ile borçlanmak istemektedir (Ercan, 2002). Özellikle 1929'daki Büyük Buhran'dan sonra Keynes'in görüşleri ile nihai hâlini alan günümüz iktisadi zihniyeti, parasal sermaye ile üretken sermayenin çekiştiği ortamın oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Bu zihin yapısı, sermaye birikimi ve verimlilik kavramlarının, iktisadi büyümenin yegâne şartı olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu anlayış tüm dünyada hâkim paradigma haline gelmiştir (Keynes, 1929a; Keynes, 1929b; Hamitoğulları, 1987: 18). Bu anlayışın sebep olduğu iki dünya savaşı ve devam eden çatışmalar milyonlarca insanın hayatına sebep olmuştur. Ayrıca daha fazla kazanma hırsı ile insanların sağlığını hiçe sayan ürünlerin üretimi ve dağıtımı kanser başta olmak üzere birçok hastalığın da insanlar içerisinde yaygınlaşmasına sebep olmuştur. İhtiyaca yönelik olmayan kitle üretimi (massproduction) ise israfı beraberinde getirmiştir. Fazla üretilen ürünlerin dağıtımı için reklamlar daha fazla israfa ve ürünlerin kullanımından sonra doğaya atılacak olan ambalajlar ise çevre kirliliğine sebep olmaktadır. Bunun yanında tüketicinin iyiliğine olduğu düşünülen ve kitle üretiminin bir neticesi olan ölçek ekonomisi ile maliyetlerini minimum seviyeye çeken firma

bir süre sonra sektöründe diğer şirketleri piyasadan silerek tekelleşmiştir. Tekelleşmenin sonucu olarak tüketicilerin faydası negatif yönde etkilenmiştir. Ortaya çıkan kısır döngünün kırılması da insanların alıştıkları sistemin dönüştürülmesinin zorluğundan dolayı kısa vadede zor görünmektedir. Neyse ki insanlık bu kısır döngüye muhtaç mıdır? sorusunun cevabı olumsuz değildir. İslâm iktisadının öngördüğü sistem Kapitalist sistemin ele geçirdiği dünyayı krizden çıkartmanın reçetesi olarak görülebilir.

Kapitalizm Karşısında İslam İktisadi İnsanlığa Ne Vaat Ediyor?

İslâm dini 7. yüzyılda Hz. Muhammed'e, Cebrail adlı melek aracılığıyla Allah tarafından vahiy iletilmesiyle Arabistan yarımadasında yayılmaya başlamıştır. İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. Ahiret inancının olduğu İslâm, dini sadece ibadet yerlerinde yaşamakla sınırlandırmamıştır. Tüm hayatı kuşatan bir emirler ve yasaklar sistemi getirmiştir. Bu sosyal hayattan iktisadi hayata, kadın-erkek ilişkilerinden miras tanzimine kadar insanın hayatını kapsayan bütüncül bir sistemdir. Hayatı bu kadar kuşatıcı bir din olan İslâm'ın iktisadi ve ticari hayat ile ilgili düzenlemeler getirmesi de çok tabii idi. Her şeyden önce para kazanmak ve zengin olmak İslâm'da kötü görülen davranışlar değildi. Hatta, İslâm dininin temel beş şartından ikisi olan Hac ve Zekât, maddi durumu yerinde olan Müslümanlara farzdır. Para kazanmanın ve zengin olmanın orta çağdaki Hıristiyan düşüncedeki gibi kusur olarak görülmediği İslâm ekonomisinde bu birikimin ve zenginliğin muhtaçlar ile paylaşılması infak kurumu ile teşvik edilmiştir. Zekât gibi farz bir ibadetin yanında sadaka gibi ihtiyacı olanlara yardım etmeyi sağlayan kurumların gelişmesi de salt bir biriktirmenin değil topluma faydalı olacak bir mekanizmanın uygulandığını göstermektedir. Bunun yanında miras kurumunun birikmiş serveti toplu bir şekilde tek bir kişiye aktarmaktan ziyade akrabalar arasında taksim etmesi, İslâm'ın servetin belirli kişilerde toplanmasını önlemeye ve bu serveti toplum içerisinde yaymaya yönelik anlayışını göstermektedir. Miras kanunu ile İslâm, toplum ve toplumu meydana getiren bireylerin zararına olan aynı aile arasında servetin devamlı kalmak suretiyle yığılıp birikmesinin ve bir nevi servet despotluğu oluşmasının önüne geçmiştir. Bu sayede toplum korumaya alınmıştır (İsmail, 1973: 119). Günümüzde İslâm'daki miras kurumuna yönelik eleştiriler vardır. Bu eleştiriler İslâm ülkeleri ile Batı medeniyeti arasındaki gelişmişlik farkı sebeplerinden birisinin İslâm'daki miras hukuku olduğunu söylemektedir. Miras hukuku yüzünden sermaye birikiminin sonraki kuşaklara bütün olarak aktarılamadığını söyleyen bu görüş, bu sebeple İslâm ülkelerinde iktisadi kalkınmayı sağlayan faktörlerden birisi olan

sermaye birikiminin oluşmadığını iddia etmektedir (Kuran, 2004: 74). Oysa modern dönemde, hukuk sistemi zaman içerisinde adalet kavramı çerçevesinde kadınlara da mirastan hak verir duruma gelmiştir. Yani ‘zamanın ruhu’ denilen kavrama göre güçlü olan erkek kardeşin mirastaki tek hak sahibi olup erkek kadın fark etmeksizin diğer kardeşlerini dışladığı bir miras sistemi ile mirasa konu toprak ve sermaye birikimi bölünmeyip bir sonraki nesle bütün şekilde aktarılmıştır. Hatta bu durum genel kabul gören bir uygulama olmuştur. Öte yandan sadece indirildiği mekân ve döneme hitap etmeyip tüm zamanlara ve mekânlara çağrısını ulaştıran Kur’an-ı Kerim’de miras hukuku detaylı bir şekilde tanımlanarak çağın çok ötesinde bir miras paylaşımı modeli insanlara tavsiye edilmiştir. Güç ve karışıklığı değil barış ve birlikte kalkınmayı gözeterek İslâm, kadının mirastan alacağı payı Allah’ın emri ile güvence altına almıştır. Bu yüzden iktisat, ticaret gibi kavramları İslâm muvacehesinde ele alırken kâr/fayda maksimizasyonu veya maliyet minimizasyonu gibi sadece maddi boyuta odaklanmak doğru sonuç vermeyecektir.

Hayatı bütüncül olarak kuşatan İslâm’ın özellikle iktisadi ve ticari hayat ile yoğun bir ilişkisi vardı. En başta İslâm’ın geldiği ve yayılmaya başladığı yerler olan Mekke ve Medine dönemlerinin önemli ticaret merkezleriydi. Burarlarda kurulan panayırklar ve pazarlara İslâmîyet’in gelmesinden önce de yoğun katılımlar oluyordu (Kemâlî, 1994: 51). İslâmîyet’ten sonra da bu merkezler aynı ticari önemlerini korudular. Dolayısı ile iktisadi anlamda ticaret kavramı İslâm ekonomisinde çok özel bir yere sahip olmuştur. Bunun yanında ticaretin oluşması da üretim ile mümkündür. Üretim için müteşebbislere ihtiyaç vardır. Bu sebeple İslâm iktisadi ticaret ve üretim merkezli bir sistem inşa eder. Bu sistem içerisinde finans kısmı günümüzde olduğu gibi merkezde yer almayıp ticaret ve üretim faaliyetlerini destekleyici role sahiptir. Bu destek ise İslâm’ın çizdiği sınırlar çerçevesinde İslâmî finans enstrümanlarının temel özelliklerinin oluşmasını sağlamıştır. İnsanî finans ilkeleri (Korkut & Kar, 2018) de denilen bu özellikler haksız kazancı önleyerek insanların ticaret ve üretim merkezli bir ekonomi inşa etmeleri yönünde teşvik edici bir yapı oluşmasını sağlamaktadır. Aksi durumda ise emeksiz ve kolay bir kazanç şekli olan sermaye kazancı ön plana çıkarak ticaret ve üretim, risklerinden ötürü tercih edilmemektedir. Bu durumda istihdam azalmakta, nihai tüketiciler kalitesiz mallara yüksek fiyat ile erişmekte ve emek sahiplerinden ziyade sermaye sahipleri lehine adaletsiz bir gelir dağılımı oluşmaktadır. Ortaya çıkan sorunlar sadece ekonomik neticeler doğurmamakta toplumsal huzursuzluğa da sebep olmaktadır. Dolayısı ile İslâm, iktisat nizamını tertip ederken aynı zamanda toplumsal nizamı da şekillendirmektedir.

Beşerî ve sosyal bir bilim olan iktisatta maddesel bilimlerdeki kesinlik ve doğa kanunları bulunmamaktadır. İktisat gerek Doğu toplumlarında gerekse de Batı toplumlarında ahlâk, hukuk ve tarih başlıkları ile beraber ele alınmıştır. İktisat, Yunan düşüncesinde ahlâk ilminin üç temel alt başlığı olan etik, ekonomi ve politikadan (ethique, économie, politique) birisidir. İslâm iktisadını da bu açıdan ahlâk ve din eksenli düşünmek gerekir. İslâm iktisadı ile ilgili konular üç temel başlık altında sıralanabilir: İlki modern iktisattaki analizlerin ve modellerin kullanıldığı İslâm iktisadı kısmı, ikincisi İslâm'daki fıkıh sistemine dayanan İktisat fıkıh kısmı ve sonuncusu ise İslâm medeniyetlerindeki uygulamaları inceleyen İslâm iktisat tarihi kısmıdır. Sadece İslâm iktisadı değil şu anda dünyada en yaygın iktisadi anlayış haline gelmiş olan Kapitalist iktisadi sistem de dini temellere dayanmaktadır. Her ne kadar kapitalizme giden süreçte güçlenen burjuva diğer tüm iktisadi gücü elinde bulunduran kişi ve kurumlar gibi kiliseyi bertaraf etse de dinin kültürel ve sosyal hayattaki etkisini tamamen silmek zordur. Laisizm her ne kadar kilisenin hukuksal, iktisadi ve politik etkinliğini azaltmış olsa da bugünkü modern iktisat biliminde dini bir nitelik vardır. Hıristiyanlık, kapitalist iktisadi düşünce yayılırken bir dinin sahip olması gereken ahlâkî, idealist ve ruhî taraflarını kaybetmiş ve sömürgecilik faaliyetlerinin bir aracı olmuştur. Hıristiyanlığın evrilmesini sağlayan reform hareketleri ile dinin iktisadi sistemin kapitalizme dönüşünü engelleyen özellikleri ayıklandı. Bu sayede, kapitalizm insanların gelenekten en büyük sapışı haline geldi. İslâm'da ise Hıristiyanlığın reform hareketleri ile yaptığı gibi dini; iktisadi, hukuki ve sosyal hayattan uzaklaştıran bir anlayış yoktur. Bu açıdan İslâm iktisadı, İslâm'ın bütünlüğü içerisinde yer almaktadır. Modern sistemin dayatmış olduğu mana-madde ve ruh-beden gibi ayrımlar İslâm'ın vahdet görüşü ile çelişmektedir (Tabakoğlu, 2005). İslâm bireyin tüm hayatını kuşattığı gibi ekonomik, finansal ve ticari hayatı için de sınırlar koymakta ve uyarılarda bulunmaktadır.

Servetin istikrarlı şekilde artmaya başlaması ve Kapitalist zihniyet sürecinin Batı'da ortaya çıkmasının kökenleri 13. yüzyıla dayanmaktadır. Çünkü bu devirlerden itibaren Avrupalı tüccarlar, Asya'dan baharat ve ipek ticareti ile başlayan daha sonra coğrafi keşifler ile Amerika'ya ulaşan geniş bir coğrafyadan ana kıtaya sadece hammadde değil altın ve değerli maden toplamaya başlamıştır. Özellikle coğrafi keşifler ile önemli bir zenginleşmenin sağlandığı Avrupa'da 16. yüzyılda sermaye birikim yoğunluğunun ortaya çıkmasıyla uzun yıllar Avrupa'da hâkim siyasi sistem ve güç olan feodalite yerini tüccarların gücünün ve öneminin arttığı bir sisteme bırakmıştır. Sermaye birikimindeki bu artış sadece siyasi yapıyı değiştirmemiş, ahlâkî ve zihinsel

anlamda da dönüşüm olmuştur (Bulut, 2015: 114–115). Dolayısı ile iktisadi sistemlerdeki sermaye kavramlarını kıyaslarken sadece fiziksel tanımlara odaklanılmaması gerekmektedir. İktisadi sistemlerin zihin yapısının da tahlil edilmesi şarttır. Batılı medeniyetler, savundukları/destekledikleri ve uyguladıkları Kapitalizm ile beraber günümüzün “sahip olma” medeniyetleridir. İslâm ise “var olma” medeniyetidir (Austruy, 1980). Marx, Weber ve Sombart’a göre Kapitalist sosyo-ekonomik formasyon başka bir ifadeyle modern Kapitalizm, orta çağ sonlarında Avrupa’da ticari ve mali sermaye şekilleri ile ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde İslâm dünyasında da benzer sermaye şekilleri mevcuttur. Tüccarlar, İslâm dünyasında devletin rolü olmadan büyük pazar organizasyonları kurabilmiştir. Fakat buna rağmen devlette siyasi açıdan bir güç devşirme durumu olmamıştır. Avrupa ve Japonya’daki gibi bir Kapitalist sermaye birikiminin oluşmamasının, şehrin köye mutlak hakimiyetinin ortaya çıkmamasının ve burjuvazinin siyasi iktidara ağırlığını koyamamasının temelinde tarımsal üretimin yaygın olması ve devlet geleneğinin güçlü bir damar olması büyük ölçüde etkili olmuştur (Rodinson, 1978). Fakat İslâm dünyasında bu sermaye şekillerinin, Avrupa’daki gibi modern kapitalizme dönüşmemesinin en önemli sebebi İslâm iktisat zihniyetidir. Buna rağmen Rodinson, İslâm’ın Kapitalizm ile çok zıt iktisadi görüşlere sahip olmadığını iddia etmektedir. Aynı görüşler Koehler (2014) tarafından da dile getirilmiştir. Koehler, İslâm’ın ilk yıllarındaki uygulamaların Kapitalizmin doğuşu olarak nitelendirilebileceğini iddia etmektedir. Rodinson ise temelde çelişme de kimi özel uygulamalar ile orta çağ İslâm toplumlarında Kapitalistleşme sürecine engel olunduğunu söylemektedir. Rodinson’a göre İslâm devletleri ne geçmişte ne de günümüzde İslâm’ın koymuş olduğu kısıtlamaları tamamen uygulamaktadır. Dolayısı ile Müslüman ülkelerin Kapitalist devletlere dönüşmesinde birkaç uygulama dışında herhangi bir engel yoktur. Oysa Rodinson, bu iddialarını yaparken Kur’an-ı Kerim, Sünnet ve iktisadi zihniyetten ziyade hatalı olarak nitelendirilen ve İslâm âlimlerince de eleştirilen birkaç uygulamaya odaklanmıştır. Hisbe teşkilatı ve vakıf kurumu gibi temel kurumların üzerinde durmamıştır.

Özellikle 1980’lerden sonra Kapitalizm için “başka bir alternatif yok – there is no alternative (TINA)” söylemi tüm dünyayı zihinsel olarak esir etmiştir. Sosyalistlerin bu aşamada yaptıkları eleştirilerden birisi bu vurgunun sermaye tarafından gündeme alındığı ve sadece sermaye açısından bu söylemin doğru olduğudur. Fakat sınıf tabanlı bir iktisadi düzeni öngören Sosyalistlere göre diğer sınıflar için bu durum geçerli değildir. Yine Sosyalistlerin, Kapitalizme bir diğer eleştirisi de kapitalizmin hâkim olduğu topluluklarda

sermaye birikiminin farklı evrelerinde sınıflar arası veya sınıflar içi ilişkilerin sürekli olarak yeniden biçimlenmesidir. Bu noktada sermaye birikim sürecinde sınıflar arası dinamikler yeterince göz önüne alınmamaktadır (Ercan, 2002). Sosyalizmin bu teorisi güncel sorunlara cevap vermekten çok uzaktır. Gelişmemiş veyahut kısıtlı olsa da gelişmekte olan ülkelerde kendine karşılık bulabilen Sosyalizm, gelişmiş ülkelerde gelişme imkânı bulamayacaktır. Bunun sebebi gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların Sosyalizmin hayat görüşünden daha yüce bir anlayışa sahip olmaları veya daha insânî ve rûhî hedefleri olmasından ötürü değildir. Gelişmiş ülkelerde yaşayan kişiler Sosyalizmin vadetmiş olduklarından fazlasına hâlihazırda sahip olduklarından ötürü Sosyalizmin bu ülkelere gelmesi muhtemelen bu ülkelerde yaşayan insanların sahip oldukları imkânlarını kaybedecekleri manasına gelmektedir. Sosyalizmin bu ülkelerde hayat şartlarını iyileştireceğine dair vaatleri bu sebeple karşılık bulamayacaktır. Bu açıdan bakıldığında Kutub'un değişimiyle yemek içmekten başka fikri olan ve Sosyalizmden başka doktrinlerinde farkında olan bir kimse için Sosyalizmin önerdiği fikirler bayağıdır. Fakat mevcut düzendeki sorunlar Sosyalizmin hâlâ alternatif olarak düşünülmesine sebep olmaktadır (Kutub, 1985). Kapitalizm yol açtığı gelir adaletsizliği sebebiyle; Sosyalizm ise insan fitratına aykırı bir düzeni zorla dayattığı için uzun süreli ve kalıcı çözümler üretmeye muktedir değildir.

Kapitalizm kısa ve öz bir şekilde tarif edilecek olursa herkesin kazandığı malın yegâne sahibi olmasıdır. Kapitalist anlayışa göre bu kazanç üzerinde tek hak sahibi malı kazandır. Malı elinde tutan, kendi malını istediği gibi kullanabilir. Eline geçen sermayeyi harcama veyahut biriktirme tercihi de malın sahibine aittir. Görüldüğü gibi bu iktisadi fikir temel olarak insanın bencillik hissine dayanmaktadır. Mal edinme konusunda ahlâkîlik hesaba katılmayacak olursa iktisadi açıdan bu tip bir düşüncenin dünyadaki servet dağılımı dengesini bozacağı açıktır. Bu süreçte servet kaynakları, daha şanslı veya daha uyanık bir sınıfın elinde toplanacak ve toplum varlıklı sınıf ve yoksul sınıf olarak ikiye bölünecektir. Dolayısı ile varlıklı sınıf, tüm sermaye ve servet kaynaklarını ele geçirip kendi çıkarları için kullanmaya çalışacaktır. Bu sayede mevcut servetini daha da artıracak ve toplumsal faydayı göz ardı edecektir. Bu tür bir toplumda yardımseverlik kurumu da kendisine yer bulamayacaktır. Belirli miktarda servetin piyasada olması, bu serveti ele geçirmek için insanların birbiri ile mücadelesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İnsanlar, mümkün olduğu kadar çok servet edinmek için bir çabaya girişecek ve başarısız olanlar yoksul kalmaya devam edecektir. Kapitalizmde, insanların temel para kazanma metodu para üzerinden yani sermaye üzerinden para kazanmak olacaktır. Bu yüzden

Kapitalizmde para toplamak ve servet edinmek için temel motivasyon, para üzerinden hiçbir risk almadan kâr edilebilmesidir. İnsanlar garanti kazancı tercih ettikleri için anonim şirketler kurulmakta, faizle işletilmek üzere fon toplanmakta, finansal aracı kurumlar olarak bankalar açılmakta ve sigorta şirketleri meydana getirilmektedir. Bunların yanında Kapitalist iktisadi düşünceye uygun yardımlaşma dernekleri de muhakkak kurulmaktadır fakat bu kuruluşlarda da ister ticari alışveriş ile ister faizle olsun paradan para kazanmak temel amaçtır. Zira, Kapitalist iktisadi düşüncede faiz ve ticari alışveriş arasında bir fark görülmemektedir. Kapitalizm için ticaret ve faiz birbirinden ayrılamaz iki temel öğedir ve biri olmadan diğeri gelişemez. Faiz olmadan kapitalizm olmayacaktır (el-Mevdudî, 2015). Kapitalizmin dayandığı en büyük sistemlerden birisi borca dayalı ve faiz temelli para sistemidir. Bu sistemin kısmî rezervden tam rezerv sistemine dönmesi ve faiz yerine ortaklık temelli sermaye piyasası enstrümanlarının kullanılması ile geleneksel kapitalist sisteme gerçek bir alternatif oluşturulmuş olacaktır. Peki, İslam iktisat tarihinde altın çağını yaşadığı dönemde nasıl sömürgecilik faaliyetlerinden uzak durdu ve hangi ekonomik faaliyetler İslam coğrafyasında hakimdi?

İslâm dünyasında ise orta çağda ticaretteki büyük gelişmeler üretimin bir kısmının pazara yöneldiğinin göstergesidir. Fakat yapılan ticaretin büyük bölümü transit ticaret olmuştur. Yani satılan ürünlerin üretimi, İslâm dünyasında yapılmamaktaydı. Bunun yanında el sanatları ve tarım ürünlerinin ticaretinin yapılıyor olması mahalli uzmanlaşmaların olduğunun bir göstergesiydi. Örneğin İran bölgesinde Rey, Kazvin ve Kum gibi Kuzey ve Doğu şehirleri kumaş ihraç etmekteydi. Bazı şehirler ise ipek ile ün salmışken pamuk, deri, kösele gibi ürünler ihraç eden şehirler de mevcuttu. Hazar Denizi, Aral Gölü ve Basra Körfezi'nde ise kurutulmuş balık ihracı yapılmaktaydı. Mobilyacılık, Puşank, Mazanderen ve Semerkand gibi kerestenin bulunduğu bölgelerde gelişmişti (Rodinson, 2002: 61). Açık bir şekilde anlaşılacağı üzere ticaret, usulüne uygun yapıldığı sürece İslâm'da helâl servet kazanma yöntemlerinden birisidir. Hicretten iki yüz yıl sonra İslâm dünyasında bir ticaret burjuvası oluşmuştur. Bu burjuva toplum içerisinde önemli bir konum kazanarak diğer sosyal tabakalar arasında kendini kabul ettirmiştir. Her ne kadar bu tüccarlar arasında devlet yönetiminde görev alanlar olmuşlarsa da siyasi iktidar burjuvanın eline geçmemiştir. Bu sayede Kapitalist iktisadi zihniyet bir devlet politikası olmamıştır. Buna rağmen denilebilir ki İslâm coğrafyasının ulaştığı ticaret seviyesi oldukça gelişmiştir. İslâm dünyasında ticari ilişkilerin yoğunluğu, mübadelenin gelişmiş olması ve uzun mesafeli ticarete alınan yol çok geniş bir coğrafyada iktisadi bağılıklar oluşturmuştur.

Roma İmparatorluğu'nda da buna benzer bir dünya pazarı kurulmuş olsa da İslâm dünyasında kurulmuş bu ortak pazar çok daha geniştir. Bu pazarda devlete oranla özel sermayeler daha etkindir. Roma İmparatorluğu'nda ise bu pazarın hamisi devlet olmuştur. İslâm dünyasında devletin rolü sadece denetim boyutundadır. Avrupa'da ve akabinde tüm dünyada sömürgecilik faaliyetleri ile yayılma imkânı bulan Kapitalist pazar ortaya çıkana kadar İslam coğrafyasındaki pazar en yaygın ve gelişmiş pazar olmuştur. Bu geniş ve gelişmiş pazar; askeri zaferler, İslâm dünyasındaki birliğin uzun süre devam etmesi ve imparatorluğun çeşitli kısımları arasında kesin sınırların oluşmasını engelleyen ideolojik bağın gücüyle açıklanmaktadır. Tüccarların bu derece büyük bir pazarı devlet gücü olmadan organize etmesi, fetih yoluyla önemli servetlerin belirli kişilerde toplanması, talebin fazla arzın az olduğu bölgelerde büyük kârların elde edilmesi büyük ölçüde Arap tüccarların girişimleri sayesinde olmuştur (Rodinson, 1978). Özellikle ülkeler arası çalışan tüccarlar bu anlamda sadece mal alıp satmamış kültürler arası iletişimi de sağlamışlardır. Dolayısı ile tüccarlar sadece iktisadi hayat için değil sosyal hayat için de belirleyici bir konuma sahiptirler. Bu belirleyicilik asla başka toplumların kaynaklarının sömürülmesinden geçmemiştir.

Mukayese: İslam İktisadının Temel İlkeleri

İslâm'ın öngördüğü iktisadi nizam ile zaman içerisinde insanların ortaya koymuş olduğu iktisadi sistemler arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da mevcuttur. İslâm dininin, iktisadi ekollerin dünyadaki kalkınma ve refâh kaygısından farklı olarak ahireti yani ölümden sonrasındaki mutluluğu hedeflemesi en temel farklılıklardan birisidir. Ayrıca İslâm, dini bir bütün olarak değerlendirdiği gibi hayatı da bir bütün olarak ele alır. İslâm iktisat zihniyeti ve İslâm'ın iktisadi kavramlara bakışı incelenirken bu hususlar bu bütün çerçevesinde incelenmelidir. İslâm ve öngördüğü sistemler çağa göre yorumlanacak düzenlemeler içerdiği gibi hiçbir çağa göre değişmeyen ilâhî kuralları da içermektedir. İslâm iktisadı da tüm dünyayı kapsamakta ve İslâm'ın ortaya koyduğu kuralları içermektedir (Efe, 1986: 20). Bu sebeple Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed tarafından yasaklanmış uygulamalar dışındaki kurumlara İslâm toplumları tarih boyunca eşyada aslanan ibahadır ilkesi çerçevesinde yaklaşmıştır.

Modern dönemde ideolojiler ile bütünleşmiş inançlar, bilim üzerindeki etkilerini de sürdürmektedir. Mevcut ideolojilerin çıkış merkezleri Batı dünyası ve Batı iktisadi zihniyeti olduğu için Batı merkezli bilim dallarında bu zihniyetin izleri vardır. Batı zihniyetinin her karşılaşılan olguyu akla

uydurma anlayışı, etkisini bu zihniyetten beslenen ideolojilerde de göstermiştir. Bu zihniyet ile gerçekler dahi çıkarlar için akla uydurmak pahasına çarpıtılmaktadır. Batı'nın dayatmış olduğu değerler ile yoğrulmuş olan bir altyapıya ve zihniyete dayanan ideolojilere sahip iktisadi fikirler, yine bu ideolojilere ait teoriler ile oluşturulmuştur. Bu sebeple insanların suni olarak oluşturdukları herhangi bir iktisadi fikri evrensel gerçeklik kabul etmek hatadır. İslâm iktisadı ise bilgi üretiminde evrensel açıdan bir bütün teşkil edebilecek pozisyonda olan deney, gözlem ve varsayımları önemser. Kapitalizm ve Sosyalizm ise sadece Batı'yı gözlemledikleri için doğup büyüdükları coğrafyaların iktisadi ve sosyal hayatı ile ilgili sınırlı çözümler üretebilirler. Dolayısıyla evrensel gerçekliğe ulaşma konusunda bu ideolojiler eksiktir (Tabakoğlu, 2005: 1153). Bu noktada evrensel olan İslâm, zengin ve fakir demeden tüm iktisadi sınıflara, tüm ırklara, tüm milletlere kısaca herkese hitap etmektedir. İslâm'ın öngördüğü iktisadi nizam çatışmacı değildir. Dolayısıyla ile ne Kapitalizm ne de Sosyalizm, İslâm'ın sağladığı kapsayıcılığı temin edebilir. Beşerin ancak kendi tespit edebildikleri sorunlara yönelik cüzi bilgileri ile oluşturduğu bu sistemler tam anlamıyla İslâm ile uyuşmayacaktır.

Zikredildiği üzere coğrafi keşifler ile Batı'ya nispeten gelişmemiş coğrafyalarda bir nevi cebren başlayan sömürü sistemi Sanayi Devrimi sonrasında katlanarak devam etmiştir. Oysa İslam medeniyetleri Batı'nın yaptığı gibi sömürgecilik faaliyetlerine girişmemişlerdir. Yani ne kadar gelişmiş olursa olsun İslâm ülkeleri, sömürgelemlerden anavatana değerli maden ve mal aktarımı yoluyla sermaye transferini sağlayan bir yapı içerisinde bulunmamışlardır. İslâm toplumlarının yaptıkları fetihler, fethettikleri yerleri kurtarma ve İslâmlaştırma hareketleridir. Dolayısıyla ile fethedilen topraklarda yaşayan insanlar kolonileştirilmemiş ve fetihden önceki yaşamlarına devam etmeleri sağlanmıştır. Örneğin, İslâm medeniyetinin en önemli temsilcilerinden ve en uzun süre hüküm süren devletlerinden birisi olan Osmanlılar fethettikleri coğrafyaları sömürgeleştirmemişlerdir. Fethedilen coğrafyadaki servetin ve kaynakların Osmanlılara transferi görülmemiştir. Bunun aksine Osmanlılar fethettikleri yerlere hizmet götürmüşler, bu yerleşim yerleri için altyapı tesis etmişler ve o bölgede yaşayan insanların refahının artmasını sağlamışlardır. Kapitalizmin başlangıcı olan bir dönemde sömürgecilik faaliyetleri ile sermaye ve servet birikimi edinerek kalkınmak oldukça kolay iken İslâm medeniyetinin o dönemki temsilcisi olan ve en güçlü ülkesi olan Osmanlılar bu kavramlardan uzak durarak çağın en güçlü ve zengin devletini kendi iktisadi zihin paradigmasıyla inşa etmiştir.

İslâm'ın zenginleşmeye ve servete bakışı, İslâmî yaşam kriterlerinin bireysel ve toplumsal hayata yansıtılan iktisadi davranışların sınırları çerçevesindedir. Bu anlamda şer'î hükümler önemlidir. İslâm iktisadında elde edilen servetin elde edilmesinde ve değerlendirmesindeki temel ilkeler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. İslam iktisadının temel ilkeleri ve ilkelerin işleyiş biçimi

İlkeler	İşleyiş
Kişisel haklara riayet edilmesi	Paranın kontrolsüz şekilde kullanılmasında
Mülkiyet haklarına riayet edilmesi	
Kontratlar	Ahlaki değerlere dayanmadan piyasagüçlerinin piyasayı yönlendirmesine izin verilmemesi
Faiz yasağı	
Üretim faktörü olarak emeğin önemi ve çalışarak sermaye ve servet sahibi olmak	Sadece maddi büyüme ve kâr odaklı gelir elde edilmesinin önlenmesi adil gelir dağılımının tahsis edilmesi
Devletin adil iktisadi sistemdeki rolü	
Ahlâkî değerler altında faaliyet göstermek	Devletin sadece kânn elde edilmesine odaklanmaması ve bu gelirin nasıl elde edildiğine de odaklanması

İslam İktisadının Kapitalizmin Temel Üretim Faktörlerine Bakışı

Kapitalizmde olduğu gibi sadece sermaye gelirine sahip yani sermayesini işleterek geçinen bir sınıf İslâm iktisat sistemi içerisinde düşünülmemiştir. Sermaye, üretim faktörü açısından daima emek ile beraber zikredilmiş ve konumlanmıştır. Emek ve sermayenin üretim sürecinde birlikte değerlendirilmeleri de İslâmî finans yöntemlerinin temeli olan mudârebe ve muşâreke gibi uygulamaların temelini oluşturmuştur. Sermaye emekten ayrı bir üretim faktörü olarak değerlendirilmeyerek emeği ile üretim sürecinde dâhil olanlar ile sermayesi ile üretim sürecine dâhil olanlar arasında herhangi bir çatışma çıkması önlenmiştir. Risk almadan kazanç sağlayan ve üretime emek ile ortaklık etmeden giren sermayenin getirisi faizdir. Bu tarz bir üretim sürecinde emek sahipleri yer almak istemezler. Bu durum sermayenin İslâm'ın servetin belirli gruplarda toplanmasına engel olan yasağı ile çalışmaktadır. Risksiz sermaye kazancı emek karşısında sermaye tekelleri oluşmasına sebep

olmaktadır (Tabakoğlu, 2008: 272). Kişi veyahut grupların sadece sahip oldukları sermaye sayesinde risk almadan kazanç elde etmesi, sürekli olarak sermaye sahiplerine bir servet akışı sağlamaktadır. Bu akış bir süre sonra sermaye sahibi olmayan kişiler ile sermaye sahipleri arasında kapanamayacak bir gelir farkına sebep olmaktadır.

İslâm ekonomisinde emek temel üretim faktörüdür. Girişimcilik de bu açıdan emek kavramı içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında herhangi bir hizmet üreten veya üretim yapan esnaflar, sanatkârlar ve zanaatkârlar da emek kavramı içerisinde yer alır. Dolayısıyla İslâm ekonomisindeki emek ve işçi kavramı modern dönemde anlaşılan işçi kavramından daha kapsayıcıdır. Emeksiz kazancı asgariye düşürmeye çalışan İslâm iktisat zihniyeti bu anlamda emek-kazanç dengesinin bozulmamasını hedeflemektedir. Ribâ ile borçlanarak değil öz sermayeye dayanarak yapılan yatırımlara dayanan bir iktisadi düzen kurulması İslâm iktisadının temel amaçlarından birisidir. Sermayenin üretim faktörü olması için emeğe ihtiyaç vardır. Sermayenin üretimin dışında kalmaması gerektiği ve üretime bir finansman kaynağı olarak katılarak faizsiz bir getiri sağlaması da İslâm'ın sermayeye bakışı konusunda bize genel bir çerçeve çizmektedir (Tabakoğlu, 2005: 1167). İslâm ekonomisinde Kapitalist iktisat sisteminde olduğu gibi emek sermayeye mahkûm kılınmamış, sermayeye emekle beraber bir değer ifade etme özelliği verilmiştir.

İslâm ekonomisinde sermaye statik değil dinamik olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Kapitalist iktisat sistemindeki gibi spekülâtif gayeler ile biriktirmekten ziyade kaynakların etkin ve verimli kullanılarak toplumun hizmetine sunulması esastır. Sermayenin de aynı şekilde toplumun tüm kesimlerine adil bir şekilde dağıtılmasının toplumdaki huzurun sağlanmasında ve toplumsal düzenin korunmasındaki rolü önemlidir. İslâm'ın öngördüğü finansal ve iktisadi sistemde oluşturulan kurumlar ve uygulanan yöntemler bu amacı sağlamaya yöneliktir. Bu sayede ahlâk, güven ve şeffaflık kriterlerine göre işleyen düzende, sermaye belirli grup ve kişiler arasında dönüp durmaz ve toplumdaki her fert ortak refahtan adil bir şekilde payını alır (Akten Çürük, 2013: 34). İslâm ekonomisi bu duruma doğrudan eşitlik prensibi yerine kaynaklara erişimde adalet ve eşitlik sağlayarak ulaşmaktadır.

İslâm İktisadının Servet ve Sermaye Yaklaşımı

İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnete bakıldığında İslâm'ın zenginliği yasaklamadığı görülecektir. İslâm, ne Batı'nın Protestanlık öncesindeki bir lokma bir hırka geleneğini ne de Protestanlık sonrası ortaya

çıkan zengin insanın Allâh katında makbul kabul edildiği ve zenginleşmek için her türlü faaliyetin meşru görüldüğü bir iktisat düzenini öngörmektedir. Bu ifrat ve tefrit durumu karşısında makul olanı savunan İslâm iktisadında, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği üzere insanların ulaşabileceği zenginlik konusunda herhangi bir kısıt yoktur. İnsanların kazançları farklı olabilir. Kimisi çok kazanırken kimisi az kazanabilir. Zenginlerin görevi İslâmî bakış açısına göre ellerinde tuttıkları emaneti Allâh'ın rızasına uygun olarak kullanabilmektir. İnsanların yastık altına birikimlerini saklayıp onu âtil halde bırakması ve iktisadi hayata dâhil etmemesi günah olarak tanımlanmıştır (Çizakça, 2002). O halde sahip olunan sermayenin emanet olarak görülmesi ve Allâh rızası için harcanması esastır. Öbür taraftan sermayenin âtil kalarak yığılmaması ve üretime etkin ve verimli şekilde katılması da bu rızanın kazanılması için önemlidir. Emek ve sermayenin etkin kullanımı için ise yatırımların, yerleşimin ve iyileştirmenin yeterli olması gerekmektedir (Kallek, 2004: 115). Aksi halde sermaye üretim sürecine dâhil olmakta yetersiz kalacaktır. Görüldüğü üzere İslâm iktisat sistemi bütüncül ve topyekûn bir terakkiyi inşa etmektedir. Kapitalist sistemde olduğu üzere sadece finans sistemini besleyen sağlıklı bir yapı İslâm iktisat nizamında yoktur.

Bunun yanında İslâm iktisadında sermaye iktisadi kalkınmayı sağlayan unsurlardan birisi olmakla beraber ne kapitalizmdeki gibi olmazsa olmaz koşul ne de sosyalizmdeki gibi savaşılmaması gereken düşman konumundadır. İslâm iktisadında sermaye, bilgi düzeyinin toplumda artmasıyla iktisadî kalkınmayı sağlayan yani imarı gerçekleştiren bir pozisyona sahiptir. İrfan olmadan sermayenin imara dönüşmesinin İslâm iktisadında bir önemi yoktur (Ersoy, 1987: 201). Zira İslâm'da dolayısı ile İslâm ekonomisinde asıl olan ahiret hayatıdır. Bunun yanında maddi gelişim de imar ile olmuştur. İslâm, üretim araçlarını geliştirmeyi insanın doğaya üstün gelmesine, kendisini ilerleten şeylerin farkında olmasına ve bilimsel araştırmaları ilerletmesine bağlamıştır. İnsanın doğayı keşfetmesini ve dolayısı ile bilgisinin artmasını sağlayan her ilerleme, insanın doğadan faydalanmasını artırmış ve ilerleme vasıtalarını ele geçirmesini sağlamıştır. Es-Sadr'a göre sermaye birikimi ve oluşumunu sağlayan üretim araçlarının değişimi sadece insanın bilgisi ve doğaya galibiyeti ile orantılıdır. Yani toplumsal ilişkiler veya dağıtım ilişkileriyle ilişkisi bulunmamaktadır (Es-Sadr, 1991). Oysa insanları üretime sevk eden ve iş bölümünü sağlayan en önemli faktörlerin başında insanların bir arada yaşaması ve birbirleriyle iletişim kurması gelmektedir. Bu açıdan da İslâm iktisat sistemi iş birliği ve paralel çıkarlara dayalı bir gelişmeyi istemektedir.

İslâm'ın öngördüğü iktisadi sistemde toplumun çıkarları ile çelişen uygulamalar yasaklanmıştır. İslâm'ın toplumsal faydayı önceleyen yapısı İslâm'ın yayılmasında da önemli yere sahiptir. Bunun yanında iktisadi faaliyetlere de İslâm'ın ilk yıllarından itibaren gereken önem verilmiştir. Medine'ye hicretten sonra mescit ve medresenin akabinde pazarın kurulmuş olması da bunun bir göstergesidir (Fidan, 2014: 203). Hz. Muhammed döneminde iktisadi faaliyetlerin ticaret temelli oluşması sermaye konusunda birikimi sağlayan temel unsurun ticaret kaynaklı birikimler olduğunu göstermektedir. En önemli ilkesi arz ve talep dengesi olan ticaret kâr gayesi olmadan yapılmaz. Yapılan ticarettten elde edilen kâr ve bu kârın belirli bir kısmının yeniden ürün almaya bir kısmının ise birikime ayrılmasıyla sermaye birikimi oluşabilir. Kâr etme güdüsü eğer dünyevi hırs ve ihtirasları kamçılar ve insanlar her türlü yolu kâr elde etmek için meşru görürse bu durumda sosyal sorunlar ortaya çıkacaktır. Hz. Muhammed'in hayatta olduğu dönemde (Asr-ı Saadet) sosyal hayata yön veren en büyük iktisadi faaliyet ticaret olduğu için O'nun ticari hayatı düzenleyen uygulamaları, izinleri ve yönlendirmeleri İslam iktisadında önemlidir. Pazarda, insanların kâr iştahının haddi aşmasının önüne geçerek meşru kâr etmelerine vesile olmak, sattıkları ürünlerin kalitelerinden emin olmak yani asimetrik bilgi sorunu yüzünden müşterilerin kandırılmasını önlemek ticari hayatta ortaya çıkan ilk problemlerdi. Bunun yanında piyasadaki fiyatlar, arz ve talep dengesi gibi piyasanın iktisadi boyutunda Hz. Muhammed bir tasarrufta bulunmamıştır. Çünkü fiyat ve kâr gibi hususlar piyasadaki arz talep dengesi ile oluşan kavramlardır. Fakat bu kavramlara müdahale olmasa da piyasanın sağlıklı işlemesi ve gerek müşterilerin gerek satıcıların zarar görmemesi için belirli kurallar konulmuştur. Bu kurallar ile piyasa oyuncularının dürüstlüğü sağlanmış ve haksız kazançların önüne geçilmiştir. O halde meşru bir yolla edinildiği sürece sermaye birikimi önünde bir kısıt bulunmamaktadır. Bunun yanında Hz. Muhammed, sermaye ve servet edinmenin en iyi yolunun kişinin kendi emeğiyle kazandığı kazanç olduğunu söylemektedir (Gül, 2014: 86).

Kur'an-ı Kerim'de yer alan emir, tavsiye ve yasaklar ile Hz. Muhammed'in uygulamaları yanında İslâm uleması da ekonomi ve ticari hayat konusunda Müslümanlara yol göstermede belirleyici olmuştur. Nassın lafız ve manasından hareketle, nass bulunmadığında çeşitli istinbat metotları kullanılarak şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşma çabasında olan kişiler müçtehit olarak adlandırılmaktadır (Apaydın, 2000). İslâm toplumlarında müçtehitlerin görüşlerine her dönem önem verilmiştir. Müçtehitler vermiş oldukları fetvayı mutlak dogma gibi dayatmamışlar ve gerektiğinde değişiklik yaparak

eski kararlarından dönebilmiştir. Bu durum da İslâm fihhının esnekliğinin ve dönemin şartlarına göre revize edilebileceğinin bir göstergesidir. Fakat her ne kadar çağın şartlarına göre görüşlerini güncelleseler de müçtehitlerin temel dayanağı İslâm iktisadının temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet olmuştur. Pergelin sabit ayağını nassa koyan müçtehitler İslâm'ın emir ve yasakları çerçevesinde iktisadi konularda da görüş bildirmekten çekinmemiştir. Bu noktada Kapitalizmin koyduğu sınırsız haz ve amaca giden doğrultuda atılan adımların meşruluğu İslâm iktisadında kabul edilmemektedir. Bu olumsuz yaklaşım Kapitalizmin kontrol edemediği bir hızlanma ile ilerlemektedir.

Zihin, Paradigma ve Kurumlar: İslam İktisadı ve Kapitalizme Dair Bir Mukayese

Avrupa'nın yani Batı'nın ticaret ve akabinde finans devrimini sağlayan en önemli faktör Haçlı Seferleri ile İslâm dünyasından ödünç alınan kurumlar olmuştur. Özellikle 7. ve 13. yüzyıllar arasında Avrupa, İslâm dünyasından aldığı kurumlar sayesinde ticarete uzmanlaşmıştır. Bu uzmanlaşmadan her bölge aynı ölçüde faydalanamamıştır. Cenova ve Venedik örneklerinden görüleceği üzere İslâm dünyası ile sıkı iktisadi ve ticari ilişkiler kuran Cenova, bankacılıkta Venedik'ten en az yüzyıl ileride idi. Cenova, İslâm dünyasından finans ve ödeme konusunda ileri teknikler alabilmiştir. İslâm, özellikle ticari anlamda önemli kurumlar oluşturmuştur. Ayrıca emek ve sermaye ortaklıkları ile uzun mesafeli ticaretin finansmanı konusunda ileri uygulamalar ortaya koyan bir medeniyet kurmuştur (Çizakça, 2002). Sonrasında İslâm medeniyeti, bu kurumları Batı dünyası başta olmak üzere dünyaya ihraç etmiştir.

İslâm tarihi incelendiğinde serbest ticarete verilen önem görülecektir. İslâm ülkelerinde ahlâkî ve dini kurallar ile düzenlenen ve insanların kendi vicdanlarına güvenen bir serbest pazar tahsis edilmiştir. Bu güvenin resmiyete dökülmesi ve işlem maliyetlerini azaltmak için yapılan iktisadi ve ticari faaliyetlerin yazılı hale getirilmesi tavsiye edilmiştir. Bu tür faaliyetlerin yazılı hale getirilmesi anlaşmazlık durumunda ortaya çıkması muhtemel sorunların çözümünde önemlidir. Bakara Suresi'nin 282. Âyeti şöyledir; "Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah'tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılcı zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek

olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanırsa diğeri- nin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer zarar verirseniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir” (Bakara Suresi, 2:282) Bu ifadeler yazılı kontratların önemini ve iktisadi ve sosyal hayat için aynî veya nakdi olarak finansmanın hayatın doğal gereği olduğunu açıkça göstermektedir. Zira insanlık tarihinde önceki tecrübeler borçlanmanın yazı ile kesinleştirilmediği yani resmileştirilmediği durumlarda borç verenlerin borca karşılık faiz talep edebileceklerini göstermiştir. Görüleceği üzere 1400 yıl önce İslâm dini sözleşmelerin önemini ortaya koymuştur. 20. yüzyılın sonlarında ise sözleşmelerin uzun dönemde işlem maliyetlerini düşürdüğünü gösteren Oliver Hart ve Bengt Holmström, sözleşme teorisine yaptıkları katkılardan ötürü 2016 yılında Nobel İktisat Ödülü'nü kazanmıştır (Hart & Holmström, 1986). Sözleşmelerin işletme maliyetlerini düşürdüğü, piyasada güven tesis edici ve işlemlerin sürekliliğini sağladığı rolü düşünüldüğünde bu âyetin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Diğer iktisadi ekoller gibi İslâm iktisadi anlayışına göre de üretimin önemi büyüktür. Fakat üretim ile ilgili temel motivasyon konusunda zihinsel farklılıklar bulunmaktadır. Üretim modern iktisadi anlayışa göre servet elde etme temel gayesi ile yapılmaktadır. Oysa İslâm'da servet biriktirmek, üretimi artırmanın temel amacı değildir. Üretim, halkın refahını artırmak ve toplumsal huzuru tesis edip adaleti ayakta tutmak amacıyla yapılmaktadır. Bunun yanında huzur içinde yaşayan Müslüman bir toplumun devamlılığı için de üretimin artırılması gerekmektedir. Bu noktada yapılan üretim, Sanayi Kapitalizmin ilk döneminde olduğu gibi insan haklarına aykırı bir şekilde teşekkül etmemelidir. Bilindiği üzere bu dönemde üretim işlerinde çocuklar ve kadınların emekleri sömürülmüştür. Toplumu ayakta tutan manevi değerler yok edilmiş ve aile kurumu büyük zarar görmüştür. Bu sebeple üretim süreçleri ve programları, insanî şeref, manevi değerler ve Müslüman bir insanın doğal haklarına uygun şekilde tesis edilmelidir. Bunun yanında Kapitalizmde ve diğer iktisadi ekollerde üretim, arz ve talep esasına dayanmaktadır. Oysa İslâm iktisadi zihniyetine göre üretim hareketi her

şeyden önce halkın ihtiyaçlarına dayanmalıdır. Halkın ihtiyaçlarını temin etmek Müslüman olan herkesin üzerine yüklenen bir farizadır. Bu durum kapitalist toplumlardaki gibi arz ve talebe göre değil, insanların ihtiyaçlarının temini için Allâh rızasına dayanmaktadır. Bunun yanında lüks ve ihtişama yönelik israfa sebep olacak ürünlerin üretimi de İslâm'da hoş karşılanmamıştır. O halde İslâm toplumlarında üretim iki hususa riayet etmektedir. İlki israf ve boş emek sarfından uzak bir şekilde düzgün bir hayat için gerekli olan araç ve gereçlerin temin edilmesidir. Diğeri ise toplumda ahlâkî sapma ve emek israfına yol açan şeylerin üretiminin engellenmesidir. Bu durum tamamen modern iktisadi düşüncenin arz ve talebe bağlı üretim anlayışından uzaktır. Çünkü bu sistemlerde üretimin temeli servet sahiplerinin alım gücüne dayanmaktadır. Dolayısı ile kâr elde etmeyi düşünen üretici, halkın ihtiyaçlarına yönelik üretim yapmaktansa daha fazla kâr ile satacağı lüks ürünleri üretmeyi tercih edebilecektir. Bu durum İslâm iktisat zihniyetinin öngördüğü üretim amaçlarıyla tamamen çelişmektedir. Her ne kadar üretim ve tüketimde ahlâkî sınırlar olsa da ürünlerin alım satımında kişilerin karşılıklı rızasına öncelik veren ve fiyatların piyasada oluşmasına yönelik düzenlemeler yapan İslâm toplumlarında zaruri mallarda görülen narh uygulaması da üretimde insanların refâh seviyesinin sağlanmasındaki temel amacı göstermektedir. İnsanların refâhını artırmak için yapılan üretimde kişinin sarf ettiği emek oldukça önemlidir. İslâm emeğin üretimdeki rolünü görmüş ve hammaddelerin üretim ve mülkiyet usulünü üç temel esasa dayandırmıştır. Bunların ilki hammaddenin üretim içinde bireysel katkısı bulunan işçinin malı olduğu ilkesidir. Yani mülkiyet iş gücü esasına dayanmaktadır. İkinci ilke, üretim sürecinde işçi başkalarına ait araçlardan faydalanmışsa, bu araçların gerçek sahiplerinin yalnızca o araçla görülen işin ücretini talep etmek haklarının olmasıdır. Son olarak devlet, servetin doğal kaynaklarının sahibi olarak elde edilen servetten bir miktarını doğal kaynaktan yararlanma adına üreticiden alabilmektedir. Bu ilkeler ile birlikte İslâm gerek Kapitalist gerekse de Sosyalist iktisat düşüncesinin üretime yaklaşım metotlarından ayrılmaktadır. Örneğin Kapitalist sistem işgücünü, doğal kaynakları ve üretim araçlarını üretimin temel unsurları olarak görmekte ve bunların her birine eşit değer atfetmektedir. Oysa İslâm, işgücünü üretimin esası olarak görür. İşçiyi ise üretimin asıl sahibi olarak tanımlar. Sermayeyi, iş araçlarını ve diğer faktörleri ise üretimin esasına katmaz. Sermaye ve üretim araçlarının sahipleri sadece bu araçlardan üretim sırasında yapılan istifade ücretini işçiden alma hakkına sahiptir. Sosyalistler ise bu noktada işçinin ücretini, üretimde kattığı emeğe ve artı değere bağlamıştır. İşçi, kendi ömrünü üretim uğrunda

harcar ve artı değeri oluşturur. İslâm ise bu iki temel iktisadi görüşten farklı olarak üretimin temelini oluşturan işçiye karşı daha insânîdir.

Modern ve küresel finans sistemi faize dayanmakta olup, risk paylaşımına değil risk transferine dayanmaktadır. Oysa, faizli işlemlerin İslâm'da yasak olması, Müslümanların risk paylaşım esasına dayanan bir finansal sistem kurmaya teşvik etmektedir. Geleneksel finansal sistemdeki kredi işlemleri borç verenden borç alana bir risk transferi içermektedir. Örneğin, herhangi bir iş sebebiyle geleneksel sistemde bir bankadan borç alındığında borcun her türlü riski borçlu üzerindedir. İşin batması yahut işlerin kötü gitmesi gibi hususlar bankanın yani borç verenin ilgilenmediği hususlardır. Kazansanız da kaybetmeniz de banka tüm borcu faizi ile beraber geri alacaktır. Risk transferinin önündeki engel ise faiz/ ribanın yasaklanmasıdır (Alim, 2014: 145–146). Faizin yasaklanması risk transferinden ziyade risk paylaşımını temel alan bir finans sistemi öngörmektedir. Risk paylaşım modeli ise emek ve sermaye arasında dengeli bir nizam kurmak ve bu nizamı muhafaza etmek ile mümkün olabilir. Çünkü faiz sisteminde sermaye sahibinin serveti her daim büyüyecektir. Sermaye sahibini yapılan iktisadi faaliyetin neticesi ilgilendirmemektedir. Bu sayede sermaye, faiz ile beraber diğer iktisadi faktörler üzerinde tahakküm kurmaktadır. Ayrıca bu sayede sermayeyi elinde tutan sermayedar, üretim ve ticaret gibi iktisadi olarak reel anlam ifade eden faaliyetlere de müdahale gücüne sahip olmaktadır.

İslâm ekonomisinde finansal işlemler gerçek ürün ticaretine yahut üretim ve ticarete ortaklığa dayanmalıdır. Bu iktisadi sistem, çıkarların çatıştığı değil paralel olarak ilerlediği ve herkese kazandıran faaliyetler yapılmasını istemektedir. Finansal ve iktisadi sistemin istikrarını ve sıhhatini sağlamak için çıkarların paralel olması önemlidir. Bir tarafın sürekli olarak kazandığı, sermaye ve servetini artırdığı diğer tarafın ise kâr elde edemediğinde dahi faiz ödediği ve giderek fakirleştiği, sermaye sahibi ile emek sahibi arasındaki refah farkının sürekli açıldığı sistemde bunun sorumlusu faizdir. İktisadi bir faaliyette eğer iki ortak var ise kazanç yahut kayıp konusunda ortak sorumluluk gerekmektedir. Tahrif edilmeden önceki ilahi dinlerde ve İslâm iktisadında finansman işlemlerinde faizden kaçınılmıştır. Uygulanan yöntemlere baktığımızda bugünkü icara, mudârebe, murabaha, muşâreke, risk sermayesi gibi yöntemlerin ilk örneklerini görmek mümkündür. O dönem daha çok ikili ilişkiler üzerinden uygulanan yöntemler, modern dönemde daha kurumsal hale gelmiştir. Günümüzdeki katılım bankaları ve katılım bankalarının yaptıkları işlemler, çok taraflı olarak yatırımcılardan toplanan paraların faizsiz yöntemler ile yönetilmesi ve kâr edilmesi ve sonrasında bu kârın birikim sahipleri ile

paylaşılması esasına dayanmaktadır. Bu yüzden nakit parayı sermaye olarak düşünebilmemiz için paranın bir yatırım faaliyeti içerisinde olması lazımdır. Yine aynı şekilde ilgili yatırımda nakit para ile diğer üretim faktörleri bir araya gelmeli ve ortada kazanç ve kayıp riski bulunmalıdır. Eğer bu yatırım için nakit para sağlayan kişinin kâr ve zarar ortaklığı açısından bir ilişkisi yok ise sadece borç vermek ile verdiği borcun üzerinde fazla para alması faiz olacaktır. Fakat bahse konu yatırıma ortak olduğu takdirde riske de ortak olacak ve doğacak kârdan alacağı pay faiz olarak nitelenmeyecektir. Adalet kavramı üzerinden değerlendirildiğinde de sermaye sağlayan tarafın aldığı risk ve göstermiş olduğu emeğe göre pay alması daha adil olacaktır (Akten Çürük, 2013: 20–31). Dolayısı ile İslâm ekonomisinde sermaye sahibinin elde ettiği gelir sadece bu sermayeye sahip olduğu için değildir.

Kapitalizmin insanı bencilleştirme doğası, servet dağılımının adaletsizliğine sebep olacak bir altyapı tesis etmiştir. Bireysel faydalarını maksimize etmek isteyen kişiler yüzünden servet belirli gruplarda ve kişilerde toplanmaya başlamıştır. Kapitalizm sonrasında toplum keskin çizgiler ile gelir anlamında ikiye ayrılmış ve bir taraf giderek zenginleşirken diğer taraf ise giderek yoksullaşmıştır. Servetin adaletsiz dağıtımını yüzünden bir süre sonra iktisadi düzen işlemez hale gelecektir. Sosyalistler bunu fark etmiş olsalar da yanlış bir metot seçtikleri için başarısız olmuşlardır. Sosyalistlerin seçmiş olduğu yol insanın kendi fitratıyla savaşıma yoludur. Kişileri, özel mülkiyetten menederek tamamen toplumun emrindeki hizmetçilere döndürmek sadece iktisadi düzen için tahrip edici değildir. Bu sistem aynı zamanda insanın medeni yaşamı üzerinde de önemli tehlikelere sahiptir. İnsanları sadece robot olarak gören bu iktisadi sistem, insanlardan makine gibi faydalanmakta ve onların düşünce, görüş ve hareket serbestliklerini önlemektedir. Kişiler baskı altında tutulmaz ise sosyalizmin devam ettirilemeyeceği öngörülmüş ve Sosyalist sistem diktatörlüklerin önünü açmıştır (el-Mevdudî, 2015). Ferdi mülkiyeti kabul eden İslâm ise Sosyalizm ile temelden çatışmaktadır. İslâm'ın kabul ettiği bu özel mülkiyet, İslâm'ın belirttiği şartlar çerçevesinde elde edilen ve temiz kazanma esasına dayanan mülkiyettir. İslâm kazanç ve mülkiyetin temelinde sadece emeği kabul eder. Bu emek bedenî veya zihnî olabilir. Emeğin, elde edilen kazançların temeline oturtulması faiz yasağının da bir göstergesidir. Çünkü borç vererek faiz yoluyla gelir elde etmek ve sermayeyi artırmak bir nevi emeksiz kazanç demektir. İslâm nazarında sermaye sahibi olmak bizatihi gelir ve kazanç sebebi değildir. Kazanç, beşerî emek ile elde edilmelidir yani emeğin karşılığı olmalıdır. Meşru kazanç yollarının haricinde gelir elde etmeyi yasaklayan İslâm bu sebeple karaborsa ve kumar gibi faaliyetlerden gelen

kazancı da haram kabul etmiştir. Servetin böylece kontrolsüz bir şekilde ve başkalarının haklarına girerek artışı meneden İslâm, adil bir servet dağılımı için de infak ve Zekât kurumunu getirmiştir (Kutub, 1985: 55–56). Mülkiyet tanımından hareket edecek olursak Zekât her ne kadar en başta servetin sahibi olan kişinin mülkiyetinde görülse de zamanı geldiğinde ve şartlar oluştuğunda verilmediği zaman Zekâtı hak edenlerin mallarından gasp ve hırsızlık olarak görülmüştür. Bu görüş Kapitalizmin aksine sosyal gelir adaletinin sağlanması konusunda İslâm'ın hassasiyetinin bir göstergesidir.

Sonuç

Günümüzde, iktisadi manada tüm problemlerine rağmen neredeyse tüm dünyada Adam Smith ve takipçilerinin ortaya attığı liberal ilkeler genel kabul görmektedir. Batılı kapitalist toplumlarda iktisadi analizlerin büyük bir bölümü kişilerin, girişimcilerin ve devletin davranışları ile yakından ilgilidir. Buradaki en büyük problem, bu analizlerin ve davranışların evrensel olarak nitelenerek tüm toplumlar için esas kabul edilmesidir. Oysa bu analizler Batılı iktisat zihniyeti ile yoğrulmuş insanların inanç, davranış ve tutumlarına dayanmaktadır. Müslümanların dini, iktisadi, kültürel, siyasi ve sosyal değerleri özde Batı toplumunkinden farklı olduğu için evrensel kabul edilen bu iktisadi analizlerin Müslüman toplumlar için uygulanması doğru sonuçlar ortaya koymayacaktır. Muhakkak bazı temel varsayımlar Müslümanlar için geçerlidir. Fakat özellikle ahlâkî ilkeler konusunda Kapitalist iktisadi anlayış tarafsızlık iddiasındadır. İktisadi analizlerin bu boyutunda ahlâkî değerler bulunmadığı için bu görüş kısmen doğru olabilir. Öbür yandan Kapitalist iktisadi analizlerin dayandığı değerlerden bazıları Müslüman değerleriyle bağdaşmamaktadır. Örneğin tüketim konusunda Kapitalist iktisadi zihniyet bireylere bir kısıt getirmiyorken İslâm'daki israf yasağı gereksiz ve sınırsız tüketimin önündeki en büyük engeldir. Aynı şekilde kapitalist iktisadi zihniyet faiz geliri motivasyonu ile sermaye birikimi yapmayı ve tasarrufu teşvik ederken İslâm'da faiz haramdır. Cimrilik boyutuna varmayan tutumluluk tavsiye edilmek ile beraber infak kurumu da İslâm'da çok önemlidir. Bunun ötesinde Kapitalist iktisat teorisinin kabul ettiği ve günümüzde iktisattaki analizlerde kullanılan rasyonellik kavramı ile Müslümanların kabul ettiği rasyonalite çelişmektedir. Zira Müslümanların kabul ettiği rasyonel davranışın ana gayesi, öldükten sonra ahirette elde edilecek olan mükafattır. İslâm'da fayda ve maliyet analizleri yapılırken ahiret de göz önünde bulundurulmaktadır. Ahirette olumsuz sonuçlar doğurup ceza gerektirecek bir davranış, bu dünyada fayda sağlayacak olsa dahi İslâm'da rasyonel olarak kabul edilmez.

Bunun tam tersi olarak bu dünyada kişinin faydasını azaltacak bir davranışın ahirette mükafatı olabilir. Bu yüzden biriktirme, çalışma, kazanç elde etme gibi iktisadi davranışlarda Müslüman iki dünyayı bir arada düşünürse rasyonel davranmış olacaktır. Görüleceği üzere İslâm bireydeki ben duygusunu inkâr etmediği gibi onun mülkiyet edinme hak ve hevesine de karşı çıkmamaktadır. İnsanın fitrî istek ve arzularını göz önünde bulunduran İslâm, insanı toplumdaki mesul tutarak da bir denge sağlamaktadır. Bu mesuliyetin en önemli kurumlarından birisi ise infaktır. İnfak kurumu bu adaletin ve dengenin sağlanması konusunda oldukça önemlidir. İnfak kurumu kişinin sahip olduğu servette başkalarının da hakkı olduğunu göstermektedir. Kapitalizmin amacı paranın ve sermayenin biriktirilmesi için faiz alınmasıdır. Bu sayede bir nevi başka insanların birikimleri ve servetleri toplanarak belirli kişilere bu sermaye ve servet aktarılmaktadır. İslâm'ın emri ise bu durumdan farklıdır. Paranın ve sermayenin belirli bir yerde toplanması ve tutulması kesinlikle tavsiye edilmemektedir. Herhangi bir yerde toplanıp kullanılmayan bir birikim var ise infak ve Zekât kanallarıyla bu birikimin çevredeki ihtiyaç sahiplerine ulaşması hedeflenmiştir. Kapitalizmde ise sermaye ve servetin değişimi ve dolaşımı bu açıdan sınırlı iken İslâm'da bu değişim ve dolaşım serbesttir. Kapitalizmde, biriken tüm sermayeden pay alabilmek için kişilerin belirli bir sermayesinin bulunması şarttır. Aksi halde bu büyük birikimden kullanmak mümkün değildir. Oysa İslâm'da birikmiş büyük sermayede, sermayesi ve serveti hiç bulunmayan kişiler de hak sahibidir. İslâm'ın çizdiği iktisadi nizam ise iki temel iktisat sisteminden farklıdır. İslâm, iktisadi olarak orta bir yol çizer ve ılımlı bir düzen kurar. Bunu yaparken kişilere her türlü kişisel ve fitrî hakları verdiği gibi servet dağılımının dengesini bozmayan adil bir nizam tesis etmek istemektedir. İslâm, bireye mülkiyet edinme ve mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunma hakkı verdiği gibi bu hak ve yetkilere manevi açıdan bir takım ahlâkî kısıtlamalar getirmektedir. Bu sayede İslâm, maddi yönden fikhî sınırlar ve bölüşüm esasları ortaya koymaktadır. Bu kısıtlamaların ve sınırların sebebi, servetin belirli kişi ve gruplarda toplanmasını önlemektir. Ayrıca bu servetin ve kaynakların sürekli olarak dolaşımını sağlamak, bu dolaşım sayesinde toplumun tüm kesimlerinin bu kaynak ve servetten payını almasını sağlamak bu düzenin temel amaçlarından birisidir. Çünkü iktisadi hayatta tek tek bireylerin çıkarı ve toplumsal çıkar birbirleriyle çok sıkı bir şekilde bağlıdır. Bu sebeple Kapitalizm ve Sosyalizm gibi çatışma temelli değil dayanışma ve uyum temelli bir iktisadi sistem öngörülmektedir. Bu durumda muhakkak, Allah'ın emir ve yasalarının, kişinin ahiretteki durumunu belirlemesinde büyük rolü vardır. Zira kişi yapmış

olduğu iyilik ve kötülüklerin bedelini ölümünden sonra ahirette alacaktır. Kişi, toplumsal çıkara karşı mücadele ederek topluma yayılması gereken sermaye ve serveti kendi elinde toplamaya başlarsa bu durum sadece toplum için zararlı olmaz. Allâh'ın açık emrine karşı geldiği için bu davranış eninde sonunda kişiye de zarar verecektir. Bunun yanında toplumsal fayda gözetilerek kişilerin hakkının bireysel olarak gasp edildiği durumda da sadece kişi zarar görmeyecek bir süre sonra toplumsal çözülme meydana gelebileceği için toplum da zarar görecektir. İslâm'ın öngördüğü iktisadi nizamda, herkes kendi faydası için uğraşırken toplumsal faydayı da gözetecektir. Bununla birlikte herkes hem başkasına kazanç sağlayacak hem de başkasından kazanç sağlayacaktır. Bunun için sadece ahlâkî bir sistem oluşturmak da yeterli değildir. Toplumsal yasalar buna uygun hale getirilmeli, mal, mülk, sermaye ve servet edinme ile birlikte harcamalar da doğru bir şekilde düzenlenmelidir. Bu düzen ile birlikte toplumda hiçbir kimse başkalarına zarar verecek şekilde servet edinme hakkına sahip olmamalıdır.

İslâm, Müslümanların refâhını artırırken aşırıya kaçma ve israfa da karşıdır. “Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyeceğin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (Araf Suresi, 7:31) âyet-i kerimesi israfın İslâm'da hoş karşılanmadığını açık bir şekilde göstermektedir. İsrafa karşı olan ve servetin belirli grup ve kişilerde toplanmaması için çeşitli önlemler alan ve yasaklar getiren İslâm iktisat sisteminde, kaynakların etkin ve adil bölüşümü sağlanmıştır. Bu durum Kapitalizmden yahut serbest piyasayı ve sermayenin tekeli savunan diğer sistemlerden farklı bir bakış açısına sahiptir. Örneğin Kapitalizmde tüketimin yani talebin artması ile artan üretim ve giderek büyüyen fakat statik duran sermaye birikimi, İslâm'da infak kurumunun teşviki ve Zekâtın farz olması ile statik bir büyümeden ziyade dinamik bir bölüşümü ve dönüşümü getirmiştir. Bu yaklaşım ahlakilik ve paylaşım temelli olmakla beraber aktif bir üretim ve ticareti gerektirmektedir.

Dünyadaki modernleşme sürecinde ahlâk ve iktisat arasındaki bağın koptuğu açıktır. İnsanı, ait olduğu din, kültür ve örflerden hatta fitrî özelliklerinden bağımsız olarak düşünen modern iktisat teorilerine yönelik eleştiriler son dönemde oldukça artmıştır. İnsanın iktisadi davranışları konusunda modern iktisat teorilerinin aldığı eleştiriler buradan bu modern iktisadın bir sonucu olarak ortaya çıkan finans sektörüne de yönelmektedir. İktisat sistemini insandan koparan Kapitalist anlayış, finans sistemini de reel sektörden koparmıştır. İslâm iktisat zihniyeti ise insanı iktisattan; finans sektörünü de reel sektörden koparmayan bir iktisat sistemi önerisinde bulunmaktadır. İktisadi yani maddi büyümeyi değil insanın refâhını öncelikli konusu yapan

İslâm iktisat zihniyeti, insanın sadece maddi refâhını değil manevi huzurunu da önemsemektedir. Bunun yanında ahiret inancı ile sadece bu dünyadaki faydasını düşünmeyen asıl hayatın sonsuz olan ahiret olduğu bilinciyle hareket eden insan tipi de modern iktisat ekollerinin çatışmacı dünya görüşünden farklı olarak menfaat paralelliğine dayanan dayanışmacı bir dünya görüşüne sahiptir. Bu görüş sermaye kavramına da yansımıştır. Bu sebeple mudârebe ve muşâreke gibi tarafların karşılıklı olarak emek ve sermayelerini koyarak ortak riskler aldığı ortaklık türleri İslâm medeniyetinde gelişmiştir. Bir tarafın risksiz olarak sürekli olarak kazandığı ve gelirini arttırdığı faizli sistem bu yüzden İslâm'da yasaklanmıştır. Sermayenin risksiz bir kazanç kapısı olarak görülmesi ve faiz geliri getirmesi modern iktisat zihniyetinde normal karşılanıyorken İslâm'da sermaye tek başına bir üretim faktörü olarak değerlendirilmemiştir. Bu sebeple sermayeye emek ile bir araya geldiğinde bir değer yüklenmiştir. Bu yüzden risk transferini değil risk paylaşımını öngören bir finansal ve iktisadi yapı öngörülmektedir. Risk transferi ve aşırı büyüme iştahının neticesi olan adaletsizlik ve çarpık bir anlayış üzerine bina edilen modern sistem belirli periyotlar ile ekonomik krizlerin ortaya çıkmasını normalleştirmiştir. Dünyanın küreselleşmesinin ve iş kollarının birbirleri ile yakın ilişkileri sonucunda finans sisteminde çıkan sorunlar kolaylıkla reel sektörü etkilemektedir. Kriz sadece finans boyutunda kalmamaktadır ve finans sektöründe başlayan kriz, reel sektöre de tesir etmekte bunun akabinde yeni işsizler oluşmaktadır. Dolayısı ile günümüzde sektörleri birbirinden kesin sınırlar ile ayırmak mümkün değildir. Sektörleri kesin sınırlar ile ayırmak mümkün olmadığı gibi krizlerin de tüm iktisadi ve sosyal yaşamı topyekûn etkilemesinin önüne geçmek mümkün değildir. Belirli periyotlar ile kriz üreten bir sistemden çözüm beklemek beyhudedir. Zira sorunun kaynağı bizzat sistemin kendisidir. Bu sebeple İslâm ekonomisinin ve finansının getirmiş olduğu değerler sadece Müslümanlar için değildir. Tüm insanlığın faydalanabileceği bir finansal sistemi kurma açısından faizsiz finans kurumları modern finansal sisteme önemli bir alternatif sunmaktadır.

Unutulmamalıdır ki kapitalist sistemin insanlığa dayattığı ekonomik ve finansal rekabet 20. yüzyılın ilk yarısında iki büyük dünya savaşına sebep olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısı ise yine rekabetin getirdiği bir silahlanma yarışına kurban edilmiştir. Rekabet insanın refahını önceleyen politikaların unutulmasına sebep olmuştur. Ülkelerin büyüklükleri sahip oldukları maddi büyüklük ve caydırıcı silah gücüne bağlı bir değışkene indirilirken insanı değersizleştiren ve sömürmekten çekinmeyen bir iktisadi sistem ve rekabet oluşturulmuştur. Bu sömürü sistemini Werner Sombart “Zengin

olduk, çünkü kıtalar ve ülkeler bizim için ıssızlaştı. İnsanlar bizim için öldüler” şeklinde ifade etmiştir.

Zenginliğini büyük ölçüde kölelik, talan ve sömürgecilik ile masum toplumların kaynaklarını sömürmeye borçlu olan bir medeniyetin meyvesi olan finans sistemi Müslümanların iktisadi bakış açısına yabancıdır. Çünkü İslâmî finans, sömürüye dayanmayan bir finansman sistemidir. Bu yönü ile insan odaklı olup insani ıskalayan modern finansın en büyük ve yegâne alternatifidir. Bazılarının söylediği gibi ne İslâm terakkiye mâni ne de İslâmî finans uygulanamazdır. Çünkü İslâm iktisadı ve finansı her döneme ve her zamana hitap eden ilahi çağrının uygulamaya dökülen bir boyutudur. Çağa ayak uydurabilen esnek ve dinamik yapısı ile güçlü bir temele oturmaktadır. Bu temel üretime dayanmakta ve haksız/adaletsiz bir kazanç olan faiz gelirini kesinlikle reddetmektedir.

Modern sisteme karşı emsalsiz ve gerçek bir ekonomik alternatif ortaya koyan İslâm iktisadı ile ilgili olarak Müslümanların daha cesur ve proaktif olması gerekmektedir. Günümüzde konvansiyonel sistemin hâkim paradigma olması ve ortaya çıkan alternatiflerin “tamamlayıcı” olarak mevcut sisteme eklenmesi çoğu zaman umut kırıcı olabilir. Fakat içinde yaşadığımız mevcut durum daha insani bir iktisadi anlayışa evrilme sürecinde geçiş aşamasıdır. Her ne kadar hâkim ve dominant bir şekilde iktisat ve finans sistemini faizli işlemlere dayanan kurumlar yönlendirse de İslâm ekonomisi ve finansı ile ilgili çalışmalar giderek artmaktadır. Mevcut ekonomik sistem ile daha iyiye ve güzele ulaşmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır. 2020 yılının başından itibaren dünyayı sarıp sarmalayan COVID-19 küresel salgını da Kapitalizmin inşa ettiği ekonomik sistemin ne kadar sorunlu ve sürdürülemez olduğunu bir kez daha göstermiştir. Dünyada Kapitalizmin artık daha gür sesle karşı karşıya kaldığı meydan okumalar bir dönüşümün şafağında olduğumuzu göstermektedir.

Sonuç olarak İslâm iktisat zihniyetinin ve onun öngördüğü finans sisteminin kurulması sadece kurumların oluşturulmasıyla değil insanların bu konudaki bilincinin artırılmasıyla mümkün olacaktır. İslâm ekonomisi ve finansı sadece Müslümanlar için değil tüm insanlık için finans sisteminin girdiği çıkmazda çözüm reçetesi sunmaktadır. Bu yüzden İslâmî finans aynı zamanda insani finans demektir. İslâm’ın eşref-i mahlûkât olarak tanımladığı insanın sadece iktisadi açıdan değil manevi açıdan da refâha ermesinin yolu, sermayenin emek üzerinde tahakküm kurmadığı, risk transferinin değil risk paylaşımının uygulandığı ve insan fitratına en uygun sistem olan İslâm iktisat nizamından geçmektedir.

Kaynakça

- Akten Çürük, S. (2013). *İslâmi Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alim, E. A. (2014). *Global Leaders in Islamic Finance: Industry Milestones and Reflections*. Singapore: Wiley & Sons.
- Apaydın, H. Y. (2000). "İctihad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 21, ss. 432-445. İçinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Austruy, J. (1980). *Kapitalizm, Marksizm ve İslâm* (4. b.). (Çev. A. O. Güner). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Bulut, M. (2000). "XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler". *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 11(39), ss. 23-35.
- Bulut, M. (2015). "Ahlak ve İktisat". *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), ss. 109-127.
- Çizakça, M. (2002). *Demokrasi Arayışında Türkiye: Laik-Dindar-Demokrat Uzlaşmasına Bir Katkı*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Efe, A. (1986). *İslâm'da Zekat, Faiz, Zina ve Ölüm Sonrası*. Ankara: Kandil Yayınları.
- Ercan, F. (2002). "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1)". *Praksis*. 5, ss. 25-75.
- Ersoy, A. (1987). "(Teorik Bir Yaklaşım) İktisadî Kalkınma ve Sosyal Denge İlişkisi". *İktisadî Kalkınma ve İslâm*. ss. 191-209. İstanbul: İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Ersoy, A. (2012). *İktisadî Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Fidan, A. (2014). *Din ve Kalkınma (Türkiye Tecrübesi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, M. (2014). "İslâm İktisadî Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri". *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17), ss. 71-106.
- Hamitoğulları, B. (1982). *Çağdaş İktisadî Sistemler - Oluşum ve Değişim Aşamaları ile Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım* (3. b.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hamitoğulları, B. (1987). "İktisadî Vahşi Büyümenin Bunalımları ve İslâm Kalkınma Modelinin Vaat ettikleri". *İktisadî Kalkınma ve İslâm* ss. 9-36. İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Hart, O., & Holmström, B. (1986). *The Theory of Contracts*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- İsmail, İ. M. (1973). *İslâm ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*. (Çev. A. Dilipak, Dü., & C. Karaağaçlı) İstanbul: Fetih Yayınevi.
- Kallek, C. (2004). *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi Harâc ve Emvâl Kitapları*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kemâli, M. H. (1994). "İslâm Hukukunda Tes'ir (Fiyat Kontrolü)". *İslâmi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), ss. 51-62.
- Keynes, J. M. (1929a). *The German Transfer Problem*. *The Economic Journal*, 39(153), ss. 1-7.
- Keynes, J. M. (1929b). "The Reparation Problem: A Discussion". *The Economic Journal*, 39(154), ss. 172-182.
- Koehler, B. (2014). *Early Islam and the Birth of Capitalism*. London: Lexington Books.
- Korkut, C. & Kar, M. (2018). "İnsani Finans ve Değerler". *Kurumlarda Değerler*. ss. 179-197. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.

- Kuran, T. (2004). "Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation". *Journal of Economic Perspectives*, 18(3), ss. 71–90.
- Kutub, S. (1985). *İslâm - Kapitalizm Çatışması*. (Y. N. Öztürk, Çev.) İstanbul: Bir Yayıncılık.
- el-Mevdudî, E.A. (2015). *Faiz*. İstanbul: Hilal Yayınları.
- Nitzan, J., & Bichler, S. (2000). "Capital Accumulation: Breaking the Dualism of 'Economics'". R. Palan içinde, *Global Political Economy: Contemporary Theories*. ss. 67–88. New York: Routledge.
- Rodinson, M. (1978). *İslâm ve Kapitalizm*. (Çev. O. Suda) İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Rodinson, M. (1978). *İslâm ve Kapitalizm*. (Çev. L. F. Topaçoğlu) İstanbul: Akyüz Yayıncılık.
- Es-Sadr, M. B. (1991). *İslâmi İktisat Projesi*. (Çev. H. Yılmaz,) Ankara: Endişe Yayınları.
- Sayar, A. G. (2008). "İktisat Düşüncesinin Gelişimi İçerisinde Küreselleşmenin 19. Yüzyıl Versiyonuna Dair Bir Deneme". *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), ss. 1–33.
- Serra, A. (2011). *A Short Treatise on the Wealth and Poverty of Nations (1613)*. (Çev. S.A. Reinert, Dü., & J. Hunt) London: Anthem Press.
- Smith, A. (1985). *Ulusların Zenginliği (Cilt 1)*. (Çev. A. Yunus, & M. Bakırcı). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Smith, A. (2016). *Milletlerin Zenginliği*. (Çev. H. Derin) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi.
- Tabakoğlu, A. (2005). "İslâm İktisadı Metodolojisi". *İslâmi İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi II*. ss. 1143–1172. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslâm İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Wallerstein, I. (2016). *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık (7. b.)*. (Çev. N. Alpay) İstanbul: Metis Yayıncılık.